

Reet Kasik

Tartu ülikooli eesti keele emeriitdotsent,
sõnamoodustuse uurija

Juhan Peegel keelehoidjana

Saja aasta eest Saaremaal sündinud Juhan Peeglil (1919–2007) oli õnne täita elus mitmesuguseid rolle: kirjanik, teadlane, ajakirjanike koolitaja. Kord oli neist esiplaanil üks, kord teine, keelehuvi aga ei kustunud kunagi. Ta oli aktiivne emakeele seltsi liige ning oli korduvalt valitud ka seltsi juhatusse. Oma sõnade järgi tuli ta pärast sõda 1946. aastal ülikooli kindla teadmisega õppida kirjandust. Ometi, kui kolmandal kursusel oli tarvis valida kitsam eriala, spetsialiseerus ta eesti keelele. Võibolla oli otseseks ajendiks tõesti juhuslikult leitud „Vana kandle“ Karksi rahvalaulude köide, kus ta tutvus esimest korda arhailise Mulgi murdega ja leidis endale alati-seks hingelähedase uurimisobjekti – vähemalt nii on ta ise kuskil hiljem meenutanud –, aga küllap oli talle esimese paari ülikooliaastaga selgeks saanud, milline oli tollane Stalini-aeagne olukord kirjanduses ja kirjanduse õpetamises. Niisugune valdkond nagu eesti keel ja selle grammatika – see oli kirjandusega võrreldes neutraalne teadus ja mahtus nõukogude ülikooli, ilma et oleks pidanud ideoloogiliselt pingutama.

Igatahes oskas Peegel sel ajal leida vanema eesti keele, mis jäigi tema uurimisalaks. Ta hakkas juba üliõpilasena tegelema vanade rahvalaulude arhailise keelega. 1951. aastal valmis diplomitöö „Lõuna-Eesti rahvalaulude morfoloogiast“, 1954 järgnes kandidaadiväitekiri „Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia“. Ilmusid ka esimesed artiklid. 1961. aastal võtab ta oma senised uurimused kokku monograafias „Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest“. Uurides rahvalaulude keelt kui keeleajaloo allikat, jõuab ta järeldusele, et regivärsside keel on oma põhijoontes murdekeel. Murdelisuse kõrval on vana rahvalaulu kõige eripärasemaks jooneks üsna ulatuslik arhaismide esinemine nii foneetikas, morfoloogias, süntaksis

kui ka sõnavaras. Muistsed keelendid esinevad regivärssides ebaühtlaselt, millest on autor järeldanud, et vanade vormide sisuline funktsioon oli laulude üleskirjutamise ajal ilmselt juba tuhmunud, neid hoidis alles vaid väljakujunenud traditsioon.

Regivärsside häälikuliste ja morfoloogiliste erijoonte registreerimisel ei jäänud Peeglil märkamata laulude rikkalik sõnavara, poeetilised sünonüümid ja regivärsi kujundimaailm. Järgnevatel aastakümnetel kujunes Juhan Peegel selle uurimissuuna viljakaks ainuesindajaks Eesti folkloristikas ja uue suuna rajajaks läänemeresoome keelte folkloori uurimisel. Pikaajalise töö rahvalaulude sünonüümika vallas võttis Peegel kokku sõnastikuga „Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärssides“, mis ilmus viie köitena emakeele seltsi toimetiste sarjas 1982– 1991.

Struktuuri järgi peab Peegel rahvalaulude oluliseks tunnuseks tegijanimelisi sünonüüme. Need võivad olla päris sünonüümid, kuigi neid tavakeeles ei kasutata, nt ema kohta *kandja*, *hauduja*, *koorija*, mehe kohta *külvaja*, neiu kohta *helmekandja*, aga nende hulgas on rikkalikult ka ülekantud tähendusega tegijanimed, nt mõisa kohta *vallasööja*, joodiku mehe kohta *kübarakaotaja*. Peale tegijanimede on palju ka muid ülekantud tähendusega liitsõnu, nt neiu on *ehatäht*, naisetanu on *hoolekroon*, vöö on *kehavits*, ja muidugi ka lihtsõnalisi sünonüüme, nt naise, neiu või tütre kohta *kana* või *hani*, mehe kohta *kaabu*, lauliku kohta *kägu*.

Peegel tõdeb, et eesti regivärsside poeetilised sünonüümid on peamiselt kohapealne looming, eriti kerkib esile Kirde-Eesti, mille mõju ulatub rannamurde piirist kaugemale. Juhan Peegli rahvalaulude keelt käsitlevad uurimused sidusid teda tugevalt folkloristikaga, temast sai mõlema teadusala väljapaistev esindaja. Ta töödest leiab rahvalaulude lingvistilise ja folkloristliku vaatluse läbipõimumist, nende sünteesi.

Eesti rahvaluulepärimusi otsides sattus Juhan Peegel eesti ajakirjanduse algusaega, jäi selle külge kinni ning temast sai ka eesti ajakirjandusteaduse looja, professionaalsete ajakirjanike õpetaja ja koolkonna rajaja Tartu ülikoolis.

Enne täielikult ajakirjanike koolitamisele pühendumist pidas Peegel eesti filoloogidele loenguid ajaloolisest grammatikast, rahvalaulude ja ilukirjanduse keelest, õpetas praktilist eesti keelt vene üliõpilastele ja juhendas eesti filoloogia üliõpilaste suvist murdepraktikat. Esimesele murdepraktikale siirdus ta koos üliõpilastega 1955. aastal Muhusse, 1958.

aastal töötati Kärla kihelkonnas ja 1959. aastal Sõrves. Murdepraktikate ajal kasutas ta juhendajana aega oma kodukohta murdeainestiku kirja-panemiseks ja murraku eripära kirjeldamiseks. Kahe suvega koostas ta Põide murraku üksikasjalise häälikulise ülevaate, mis oma põhjalikkuse ja vormistuse täpsuse poolest on üliõpilastele eeskujuks olnud aastaid. Tundub, et just üliõpilastega murret kogudes süvenes ta koduse murde-keele rikkustesse, nägi vajadust seda kirja panna ja päästa nõnda ajahõlma kaduvat keelt.

Kuigi Juhan Peegli keeleuurimuste tuumiku moodustab nn keele-archeologia – rahvalaulukeele foneetika ja morfoloogia vaatlused ning regivärsside poeetilise sünonüümika käsitlused –, pole ta keelemehepilk suunatud ainult minevikule.

Kui Juhan Peegel hakkas 1950. aastatel ülikoolis koolitama ajakirjanikke, siis pidas ta väga oluliseks keelekoolitust. 20 aastat oli ajakirjandus eesti filoloogia eriharu, aga kui 1976. aastal loodi eraldi vastuvõtuga ajakirjandusosakond, siis mahutas Juhan Peegel selle õppekavasse neli aastat keele- ja stiilõpetust. Nõudlikult on ta ka ise arvukates kirjutistes analüüsinud kaasaja ilukirjanduse keelt, ajalehestiili, keelekultuuri ja -kultuuritust jm. Ta märkas nõukogude ilukirjanduse sõnavara üksluisust ja hallust ning soovitas kirjanikel tundma õppida rahvakeelt, murde- ja argosõnavara. Juba esimesel kursusel oli ta võitnud emakeele seltsi keeleainese kogumise võistluse tööga „Kaardiväe Eesti Laskurkorpuse erikeelt“. Osaliselt oli ta sõdurislangi sõja ajal taskuraamatusse kirja pannud ja hiljem sõjakaaslastelt lisa kogunud. Tema töö oli uudne ja tol ajal kõige ulatuslikum ühe slängi kirjeldus. Sellele ainestikule toetudes avaldas ta 1976. aastal Keeles ja Kirjanduses artikli, mis oli tollal põhjapanev mõttearendus argosõnade ja väljendite tekkepõhjustest üldse ja sõduriargoost eriti.

Peegli loomuses oli võime näha keeles mängulisust ning kasutada seda igapäevases vestluses ja oma kirjatöodes. Paljud soldatiargoo tabavad ja pilavad ütlused esinesid ta igapäevases kõnepruugis pidevalt, oskuslikult rakendas ta neid oma ilukirjanduslikes teostes karakteri loomisel ja tege-laskõnes, eriti sõjateemalises fragmentaariumis „Ma langesin esimesel sõjasuvel“ (1979). Juhan Peegli sõnaloomislust avaldus igasuguses suht-luses, selles väljendus tema suhtumine ümberringi toimuvasse. Õppetooli kutsus ta ikka õppediivaniks, mis olevat palju sobivam temasuguste

vanahärrade jaoks, emeriitprofessor oli tema keelepruugis eremiitprofessor, kaubandusökonoomikast sai kaubanduskoomika, mööblipoest otsis ta pensionäride hambavarnu jms.

Väga palju sellest, mida ta on keeleuurijana leidnud eesti rahvalauludest, murretest, varasemast trükisõnast, kajastub tema ilukirjandusliku loomingu sõnavaras ja stiilis ning juhib niiviisi meid eesti kultuuri lätete juurde. Ärkamisaja rahvaraamatute stiilis lugemismõnu pakuvad „Üks kaunis jutu- ja õpetuseraamat“ (1966) ning H. D. Rosenstrauchi nime all ilmunud „Kolm tahedat lugemist“ (1973). Aga ta on kirjutanud följetone ja vesteid ka stiilipuhtas nõukogude kantseliidis, nagu näiteks „kaasajastatud versioon“ Mihkel Veske tuntud luuletusest (siin näide selle algusest):

„Kas tunned ala, mis Peipsi basseini kulgeb Balti mere basseini?
Ja Kanatoote kõrgendiku haljasalalt siirdub helgele Soome lahele? Siin
tervitavad metsamassiivid nii palavalt siseveekogusid, haljassöödamaid.
Siin sademete toimel teraviljakultuur juurdub ja päike on tihedas kontaktis
kõrreliste ülaosaga.“

Keele kohta on Juhan Peegel öelnud palju ilusat ja meeldejäädavat. Näiteks nii: „See et keel on iga päev igamehe käes ja suus, teeb keele tohutult universaalseks, aga ka väga individuaalseks, sest igaühel on mingi piiratud priius teda omatahtsi pruukida.“

OK